

Básnické listy Gregora z Nazianzu peraequatorom

Erika Brodňanská, Filozofická fakulta PU, brodkovia@gmail.com

Kľúčové slová: Gregor z Nazianzu, listy vo veršoch, úrad peraequatora, explicitné odkazy, elegické distichon

Keywords: Gregory of Nazianzus, letters in rhyme, office of peraequator, explicit references, elegiac distich

Úrad peraequatora sa v rímskom impériu objavil po prvý krát za vlády cisára Konštantína a mal byť zárukou poctivosti v cenze. Jeho úlohou bolo počúvať námietky proti odhadu daňových záväzkov¹. Mal byť kontrastom voči korupcii a mal obnoviť právo (Holman, 2001). V súvislosti s cenom nemožno opomenúť jeden z listov Bazila Veľkého (ep. 104), v ktorom uvádza, že pri prehodnocovaní daní peraequatormi je bežnou praxou oslobodiť určitý počet klerikov od predpísaných poplatkov, pričom konkrétne pridelenie privilégia býva prenechané predstavenému cirkvi: „Δεόμεθα ... μὴ εἰς πρόσωπον τῶν νῦν καταλαμβανομένων γενέσθαι τὴν ἄφεσιν τῆς συντελείας (sc. τῆς συντελείας) ..., ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀπογραφῇ τύπον κοινὴν τινα συγχώρησιν κληρικῶν γενέσθαι, ὥστε ὑπὸ τῶν οἰκονομούντων τὰς Ἐκκλησίας τοῖς ἐκάστοτε λειτουργοῦσι τὴν ἀτέλειαν δίδοσθαι.“ Iný postup umožňoval poskytnúť privilégium neplatenia daní i konkrétnym osobám (Hauser-Meury, 1960).

Bazila Veľkého s Gregorom z Nazianzu spájal spoločný záujem o klasickú kultúru a kresťanstvo. Stretli sa už počas štúdia v Caesarei v Kappadócií a neskôr i v Aténach a práve tam si vytvorili okruh priateľov, v ktorom mal svoje miesto aj Hellenius, študent rétoriky, ktorého Bazil poznal snáď ešte z Pontu² (van Dam, 2003). Pochádzal z bohatého rodu z Arménie, bol kresťanom a v roku 372 vykonával funkciu peraequatora pre oblasť Nazianzu. Krátko po ňom tam prišiel v tej istej funkcii aj Julianus³. Aj on pochádzal z bohatej kresťanskej rodiny a tiež sa s Gregorom stretli na štúdiách. Na ich priateľstvo sa Gregor odvoláva v jednom zo svojich listov, ktoré mu adresoval: Ἐμοὶ πρὸς σὲ φιλίας μὲν πολλὰ δίκαια, καὶ εἰ μὴ τι ἄλλο, οἱ λόγοι ὧν οὐδὲν τοῖς πολλοῖς αἰδεσμώτερον οὐδὲ οἰκειότερον ἀπεχθείας δὲ ὑπόθεσις οὐδεμία οὔτε ἐστὶ, μήτε γένοιτο. (ep. 67). Julianus bol do Nazianzu poslaný koncom roku 374. Popudom pre jeho vyslanie bola pravdepodobne Gregorova reč (or. 17), v ktorej sa ako biskup postavil na obranu svojich ľudí a prosil správcu provincie o korektný vzťah voči biednym a trpiacim pri vymeriavaní daní v období hladu (McGuckin, 2001)⁴.

Gregor z Nazianzu spoliehajúc sa na staré priateľstvo s Helleniom i Julianom sa obrátil na prvého z nich formou básne a žiadal daňové úľavy pre konkrétnych zasvätených mužov z Diocaesarey, druhému zas napísal niekoľko listov (ep. 67-69) a tiež krátku báseň, v ktorých ho žiadal o benefity pre miestnych ľudí všeobecne. Básne určené Helleniovi i Julianovi majú epištolárny charakter⁵. Forma listu sa v nich prejavuje používaním formulácií typických pre tento žáner, ako sú napr. úvod a záver listu či odkazy na predchádzajúcu komunikáciu s adresátom.

Básnický list *Ad Hellenium pro monachis exhortatorium* (368 veršov) je prvou zo siedmich Gregorových básní, *quae spectant ad alios*⁶. Popudom pre jej napísanie však zrejme nebola len Gregorova snaha o menšie peňažné zaťaženie mníchov, ale, ako vyplýva z prológu, pravdepodobne i žiadosť samotného Hellenia, aby Gregor napísal dáke veľké dielo (II,II,1,1-10; PG 37, 1451-1452):

*Chceš, aby výrečnosť moja zas zaznela? Žiadnej viac nieto.
 Nerobím na tomto poli, rečí som opustil svet.
 Zdvihol som lahodné bremeno kríža, čo mojou je spásou,
 všetko to človečie teraz nahradil Kristus, náš Pán.
 Sladké a pochlebné slová mi vôbec sa nežiada skladať,
 záľubu prevzácne Slovo nemá v tých prejavoch, ver.
 Rod ani bohatstvo tvoje, čo pohýňa obočím mnohých,
 nebudem velebiť, ani výrečnosť mocnú sťa blesk,
 ani tú úžasnú povest', čo s bratom ťa spoločne hreje,
 pretože šikovne v rukách držíte kormidlá miest.⁷*

Básnický list Helleniovi je možné rozčleniť na štyri základné časti:

1. úvodné verše (verše 1-26)
2. chvála monasticizmu (verše 27-280)
3. žiadosť o daňové úľavy (verše 281-356)
4. epilóg (verše 357-368),

ktoré viac-menej korešpondujú s členením listov na úvodnú časť, telo listu a záver. Medzi úvodom a vlastným obsahom listu sa podľa pravidiel epistolografie často nachádzajú stereotypy, dlhšie alebo kratšie obraty, ktoré nie je vždy možné úplne presne ohraničiť, alebo úvahy o význame listu (Klauck, 1998). Gregor z Nazianzu napĺňa tieto pravidlá, keď medzi verše vlastného prológu (vv. 1-10) a chválu monasticizmu vsúva pripomienku smerovanú k Helleniovi. Odvoláva sa na ich predchádzajúce stretnutie a Helleniov sľub, že v rámci svojej kompetencie peraequatora vyjme z povinností platiť dane desiatich chudobných mníchov (vv. 11-14), Gregorovi to však nestačí (vv. 15-18) a žiada viac. Snaží sa ho ovplyvniť vyzdvihnutím jeho predností, ale tiež obrátením jeho pozornosti k mníšskemu spôsobu života a obetám, ktoré zasvätení muži i ženy predkladajú Bohu (vv. 19-26).

Chvála monasticizmu (verše 27-280) a žiadosť o daňové úľavy pre mníchov (vv. 281-356) tvoria jadro Gregorovho básnického listu. Nazianský predstavuje Helleniovi mníchov ako Božích služobníkov, ktorých „*starosti sveta sa nedotknú za máčny mak, // hymnami vo dne i v noci keď jednodaj velebia Pána, // pozemské imanie im nevraví vonkoncom nič*“ (II,II,1,30-32; PG 37, 1454) a „*nedychtia ani po prirýchlo miznúcej pozemskej sláve, // ani po pôžitku, ktorý trvá len jedinu noc*“ (II,II,1,43-44; PG 37, 1455). V anonymných príkladoch asketického spôsobu života necháva pred Helleniom defilovať rôzne skupiny mníchov, ktorí sa mnohorakým, ale sebe vlastným spôsobom, chránia pred svetom a jeho pokušeniami. Do popredia kladie predovšetkým ich neustálu snahu o cnostný život. Od chvály monasticizmu ako takého obracia Helleniovu pozornosť aj na konkrétnych zbožných mužov patriacich do komunity v Diocaesarei. Hoci boli zväčša bohatými a úspešnými mužmi⁸, postupne zmenili svoj životný štýl, zriekli sa svojho majetku a svoje životy naplnili odriekaním. Nie je celkom jednoznačné, akým spôsobom a kedy komunitu vytvorili, ale z „katalógu“ ich mien v básni sa dá predpokladať, že nasledovali Gregora ako svojho učiteľa, resp. patrili do okruhu jeho najbližších, i keď nie všetci mali priame väzby na cirkev v Nazianze a nie všetci boli vysvätenými kňazmi (McLynn, 2006).

V súvislosti so zasväteným životom bola asi najsilnejšou Gregorovou ideou vízia panictva a panenstva (Ventura, 2006). V asketických hnutiach sa tieto považujú za dokonalú formu zdržanlivosti, ktorá má človeka urobiť slobodným človekom, ktorý dokáže ovládať celú svoju bytosť. Náboženský aspekt panictva je navyše spojený s myšlienkou, že vnútorná sloboda je nevyhnutnou podmienkou, aby sa človek mohol zjednotiť s božstvom (Špidlík, 2004). Tieto myšlienky rezonujú aj v básni Helleniovi (vv. 225-262) a sú zamerané predovšetkým na chválu panenského života žien⁹.

Cez chválu zasväteného života Gregor napokon vo svojom veršovanom liste Helleniovi plynulo a nenásilne privádza reč k žiadosti o daňové úľavy pre mníchov (vv. 281-356), pričom na prvom mieste apeluje na Helleniov lokálpatriotizmus, keď pripomína, že bohobojní muži môžu byť ozdobou Diocaesarey (Nazianzu) len vďaka hnutiu, ktoré sa šíri z Arménie.

V epilógu básne nazýva ozdobou Arménie aj samotného Hellenia a práve jemu ako najlepšiemu z mužov zveruje túto báseň ako dar. Vášnivo chváli jeho statočnosť i dobrú povest' a opätovne ho žiada, aby v otázke daní týkajúcej sa mníšskej komunity v Nazianze rozhodol spravodlivo a nezaťažil si dušu neoprávneným ziskom. Ak sa nepoddá, sľubuje mu nehnúcu slávu:

*v Diocaesarei, v maličkom meste sa nenájde občan,
ktorý by, Hellenius, nevedel, ktože si ty.
Necháme v kameni vyryť, že s' na svete najlepší človek,
oddaný právu; sám Mómos¹⁰ v úžase onemie hned'.*“ (II,II,1,365-368; PG 37,1477)

Gregor z Nazianzu oslovuje svojimi veršami priamo Hellenia, ale výlučne súkromný charakter tohto listu je otázný. K. Demoen (1997) na základe dodatku „*v Diocaesarei sa nenájde občan, ktorý by nevedel, kto je Hellenius*“ usudzuje, že nebol bezpodmienečne jediným zamyšľaným čitateľom tohto listu. V neskoršej antike sa v istých literárnych kruhoch totiž zvykli nahlas prednášať reči a básne, ale aj listy a následne sa o nich diskutovalo (Grünbart, 2007). Tým, že Gregor adresoval Helleniovi list vo veršoch, konkrétne v elegickom distichu, priam pozval „obecenstvo“, aby list čítalo.

Naproti tomu o adresátovi básne *Ad Iulianum* a okolnostiach jej vzniku nie je žiaden dôvod pochybovať. Gregor Nazianský v nej „lobuje“ v prospech núdznych pri stanovovaní daní podobne, ako sa tejto otázky dotýka aj v každom z troch súkromných Julianovi adresovaných listov (ep. 67-69). V liste 67 napr. nalieha, aby Julianus „vymazal z daňového zoznamu jemu blízkych klerikov, o ktorých ho prosil“ a zároveň kladie otázku, prečo, keď iní „obetujú pre Božie kráľovstvo všetko, by on neposkytol aspoň niečo, zvlášť ak ho to nič nestojí“: *Καὶ μὲν τοὶ καὶ τοὺς περὶ ἐμὲ κληρικοὺς ὄσους παρητησάμην τῆς ἀπογραφῆς ἐλευθέρωσον, ἐκεῖνο ἐνθυμηθεῖς ὅτι λίαν τῶν ἀτόπων ἐστὶν ἄλλους μὲν καὶ οὐσίαν ὅλην καθιεροῦν τῷ Θεῷ, σὲ δὲ μηδὲ προῖκα βούλεσθαι εἶναι χρηστόν, καὶ ἄλλαις μὲν πόλεσι πάντας τοὺς περὶ τὸ βῆμα δοθῆναι, ἡμῖν δὲ μηδὲ τοὺς συνόντας καὶ θεραπεύοντας, καὶ τὰυτα παρ' ὑμῶν τῶν οἰκειοτάτων οὕς τυχὸν οὐκ αἰσχροῦμεν.*

Z celej korešpondencie, ktorú si Gregor s Julianom navzájom vymenili, v konečnom dôsledku vyplýva, že tak listy ako aj rozsahom nepatrná, a napriek tomu veľmi obsažná Gregorova báseň *Ad Iulianum*¹¹, niesli určitý podiel zásluh na Julianovom priaznivom rozhodnutí ohľadom daňového zaťaženia. Ľuďom z mesta boli vo veľkom rozsahu udelené ústupky z daňového dlhu a mnísi dostali dokonca výnimku. Toto Julianovo konanie však nebolo celkom nezištné. Ako protihodnotu žiadal od Gregora reč, ktorá by bola venovaná jeho osobe. Gregor z Nazianzu ju skutočne aj napísal (or. 19) a následne predniesol na miestnom festivale martýrov. Ďakoval v nej Julianovi za zhovievavosť a zároveň sľúbil, že ľudia z jeho mesta budú v budúcnosti dodržiavať a platiť, čo treba (McGuckin, 2001).

I keď sa básne Helleniovi a Julianovi od seba diametrálne líšia svojou dĺžkou (368 / 30 veršov), predsa majú k sebe blízko svojím obsahom. Gregorove myšlienky sa v nich navzájom prelínajú, čoho príkladom sú aj takmer identické verše pripomínajúce jednému, že „rovnými sú si navzájom naše a Božie merítka a koľko si nameriame jeden druhému teraz a tu, toľko dá ľudom i vznešený Boh“ a druhému, že „Najvyšší bude nám ľudom raz merať rovnakou mierou, akou sme zvyčajne sami merali druhému my.“:

II,II,1,329-331a (PG 37, 1475):

“ὅτι ἄνθρωπος ἐστὶν ἡνὶ ἡμεῖς φιλῶμεν·
 ὁ γὰρ εἰς τὴν πόλιν οὐκ ἐξέρχεται,
 ἀλλὰ ἐξέρχεται εἰς τὴν πόλιν.”

II,II,2,11-12 (PG 37, 1479):

ἀλλὰ ἐξέρχεται εἰς τὴν πόλιν ἡμεῖς φιλῶμεν,
 ὁ γὰρ εἰς τὴν πόλιν οὐκ ἐξέρχεται.

Do istej miery sú si oba veršované listy blízke i literárnymi prostriedkami, ktorými Gregor z Nazianzu dotváral základný text. Oporu nachádzal predovšetkým v autorite Biblie. Na profánny svet antiky v básnickom liste Julianovi neodkázal ani raz, v liste Helleniovi len dvakrát. Odkazy naň sú ukryté v alúzii ¹² a v explicitnom odkaze na boha Móma.

Odkazy na konkrétne osoby a lokality hrajú v textoch oboch básnických listov dôležitú úlohu. Prostredníctvom nich Gregor predostiera a bližšie charakterizuje ten ktorý nastolený problém. Zmienka o Mómovi v liste Helleniovi sa vzťahuje priamo na Hellenia. Gregor vyzdvihuje jeho spravodlivosť (v prípade priaznivého rozhodnutia ohľadom daní) ako takú, ktorú nedokáže skritizovať ani Mómos; a ten si dovoľil vylepšovať aj rozhodnutia najvyššieho z bohov – Dia. Ostatné explicitné odkazy nesúvisia s Helleniovou osobou, nepochybne však mali svojím spôsobom ovplyvniť Helleniovo rozhodnutie.

Na troch miestach svojho básnického listu *Ad Hellenium* využíva Gregor z Nazianzu najjednoduchší z trópov – prirovnanie a snažiac sa predstaviť prednosti mužov z diocaesarejskej komunity prirovnáva skutky dvoch zo svojich priateľov, Nikomeda (vv.143-148a) a Theognia (vv. 171-188), ku skutkom dvoch mužov Starého zákona – Abraháma (Gn 22) a Jakuba (Gn 28,12-15). Tak ako Abrahám neváhal obetovať Bohu svojho syna Izáka ako celopal, ani Nikomedes nezaváhal ponúknuť to najlepšie zo seba, obetovať svoje deti, ich čistotu. A hoci sa od neho nežiadalo svoje deti usmrtiť, ich zasvätenie malo podobný účinok – vzdal sa možnosti vidieť pokračovanie svojho rodu v potomkoch. U Theognia zas Gregor vyzdvihuje jeho láskavosť a rýchle napredovanie v cnostiach. Svojím prežívaním Božej prítomnosti vraj predstihol mnohých, ktorí na cestu odriekania nastúpili omnoho skôr. Explicitným vyjadrením tejto skutočnosti v básni je Gregorov odkaz na sen Izákovho syna Jakuba zo starozákonnej knihy Genezis, v ktorom videl rebrík siahajúci zo zeme až do neba a vystupovali a zostupovali po ňom anjeli. Rebrík, ktorý prepája nebo a zem, je totiž symbolom komunikácie medzi nebom a zemou a zároveň symbolom Božej blízkosti. Schody rebríka sú zas cnosti, po ktorých je možné vystúpiť do neba (Dubovský, 2008).

Gregor sa snažil zapôsobiť na Hellenia aj odvolaním sa na priateľstvo s Bazilom (vv. 281-306), ktorého ako sprostredkovateľa medzi ľuďmi a Bohom prirovnáva k prvému židovskému veľkňazovi Áronovi (Gn 28).

Z lokalít zmieňuje Nazianský vo svojom básnickom liste mesto Betlehem a vo veršoch odkazuje priamo na starozákonnú knihu proroka Micheáša (Mich 5,1-2), avšak i na slová evanjelia podľa Matúša (Mt 2,6):

*Mne zasa Kristus, náš Kráľ, tu dožičil preveľkú slávu,
 zdobiacu premnohých tých, čo Boha si nad všetko ctia.
 Maličkých miluje Otec, to viem, že je pravdúca pravda,
 presne tak zaznieva mne dávneho proroka sľub:
 „Betlehem, nie si ty najmenší“ povedal o istom meste,
 tam bolo príčinou Dieťa, tu mojich priateľov húf. (II,II,1,271-276; PG 37, 1471)*

Popri chvále tých, čo sa vydali po úzkej ceste askézy a cnostného života, poukazuje tu prostredníctvom paralely na význam svojho mesta Diocaesarey. Prirovnáva ho k Betlehemu, ktoré bolo malým, a mohli by sme povedať aj bezvýznamným mestom, a predsa bolo práve ono vybraté ako miesto narodenia Krista a nadobudlo tak nesmierny význam pre všetkých kresťanov. Rovnako je i Diocaesarea malým, avšak zároveň „veľkým“ mestom vďaka zasväteným ľuďom, ktorí v ňom žijú.

Nepriamo sa Gregor vyjadruje v liste i k úradu peraequatora, keď explicitne odkazuje na cisára Augusta, resp. cenzus za jeho vlády (porov. Lk 2,1-7), a prostredníctvom alúzie aj na slová evanjelia (Mt 17, 24-27) o zaplatení chrámovej dane Kristom (II,II,1,337-341; PG 37, 1475):

*Kristus pri výbere daní sa zaradil k smrteľným ľuďom,
vtedy keď Augustus zem celú si zapísať dal;
poplatok zaplatil človeku Boh tiež samotný, aby
takúto útechu nám smrteľným v otroctve dal.*

Absolútne totožnými slovami ako vo verši 337: „*Καὶ Χριστὸς μερόπεσσι, φόρου παρεόντος, ἐμίχθη.*“, pripomína Gregor z Nazianzu udalosti narodenia Krista v období Augustovho cenzu aj Julianovi (II,II,2,15; PG 37, 1479), čím nespochybňuje nutnosť výberu daní. Práve naopak, obom dáva akési placet pre vykonávanie ich funkcie, ak budú jednať spravodlivo.

Vo veršoch Julianovi použil Gregor z Nazuianzu ešte jeden explicitný odkaz, konkrétne na biedneho Lazára z evanjelia podľa Lukáša (Lk 16,20). Prostredníctvom metafory upozorňuje Juliana na hodnoty, ktoré by mali byť kresťanovi vlastné, pripomína mu, že je len človekom rovnako, ako bol človekom aj biedny Lazár a zdôrazňuje tak tiež prikázanie o láske k blížnemu (II,II,2,13-14; PG 37, 1478):

*Neváhaj človeku pomôcť, veď telom sme zovretí všetci;
Lazár, čo pred bránou žobreš, iným z tých odrobín daj.“*

Gregorov básnický list Julianovi má dve základné časti, ktoré si navzájom zodpovedajú:

A vzory pre Juliana v skutkoch mužov Starého zákona, ktoré sú ukryté v alúziách¹² (vv. 1-4)

B výzva Julianovi konať rovnako (vv. 5-10)

C vyjadrenie Božej spravodlivosti pri dávaní; Boží syn ako dar pre človeka (vv. 11-16)

A' vzory pre Juliana v skutkoch matky a Gregora z Nazianzu (vv. 17-20)

B' nepriama výzva Julianovi konať rovnako (vv. 21-24)

C' Julianus v hojnosti obdarovaný Bohom má „obdarovať“ biednych (vv. 25-30).

Kým prvá časť listu má oporu v biblických príkladoch a zdôrazňuje Božiu spravodlivosť a milosrdenstvo, druhá časť „zostupuje“ na zem a kladie do popredia nesebeckú štedrosť Julianovi blízkych ľudí. Obe však sledujú jediný cieľ – priviesť Juliana k priaznivému rozhodnutiu ohľadom daňového zaťaženia biednych v Nazianze.

Pred očami recipientov ožívajú Gregorove slová nielen prostredníctvom literárnych prostriedkov a kompozície textu, ale i vďaka metrickému systému, v ktorom sú verše zložené. Básne Helleniovi a Julianovi sú napísané v elegickom distichu, ktoré vzniklo snáď už v 7. stor. pr. Kr., keď ho využívali najstarší grécki elegici Kallinos a Archilochos.

Prvú časť elegického disticha tvorí daktylský hexameter a vďaka možnosti nahradiť daktyl spondejom je veršom s veľkým množstvom variácií. K zaujímavejším z nich patrí *versus spondiacus*, ktorý je zvláštny najmä vďaka skutočnosti, že Rimania ho nepoužívali takmer vôbec, pretože spondeje v piatom a šiestom takte robili koniec hexametra príliš rozvláčnym, a v gréckej poézii ho uplatňovali hlavne Homér a básnici helenistického obdobia. V Gregorových básnických listoch peraequatorom je zastúpený jedenkrát v liste Helleniovi (II,II,1,315) a jedenkrát v liste Julianovi (II,II,2,25), jeho rozvláčnosť však nie je príliš citelná, pretože v oboch prípadoch je šiesta stopa meraná ako trochej:

Σπείραις δ' ἔνθα μένοντα, καὶ ἄφθιτον ἀμήσαιο

Ἦ μὲν δὴ πολλοῖς σε Θεὸς μέγας ἐκλήϊσεν,
 — — — — — ∪ ∪ — ∪ ∪ — — — — ∪

Gregorovými najobľúbenejšími tvarmi hexametra v týchto dvoch básňach sú dddddd (holodactylus) a sddddd. V súčte sú Gregorom najviac používané hexametre so spondejom v jednej stope (45,91%), nasleduje holodactylus (28,06%), hexameter so spondejom v dvoch stopách (21,42%) a napokon hexameter so spondejom v troch stopách (4,59%).

hexametre	II, II, 1 Ad Hellenium	II, II, 2 Ad Iulianum ¹³
ddddd	52 28,72%	3 20%
dddsd	14 7,73%	-
ddsdd	14 7,73%	2 13,33%
dsddd	26 14,36%	3 20%
sddddd	28 15,46%	3 20%
sddds	1 0,55%	-
ddssd	2 1,10%	-
dsdsd	8 4,41%	-
sddsd	7 3,86%	1 6,66%
dssdd	5 2,76%	1 6,66%
sdsdd	5 2,76%	1 6,66%
ssddd	11 6,07%	-
ssdsd	6 3,31%	-
sdssd	1 0,55%	-
sssdd	1 0,55%	-
ssdds	-	1 6,66%

Variabilitu daktylského hexametra vo veršoch listov významne znásobujú cezúry a dierézy. Hoci za najkrajšiu a najobyčajnejšiu cezúru hexametra bývala pokladaná *caesura semiquinaria*, pretože delí hexameter takmer uprostred na dve časti rôznej povahy, predsa je v Gregorových hexametroch menej používanou cezúrou a výrazne ustupuje do úzadia pred cezúrou *post tertium trochaeum* a v rámci elegického disticha je u Gregora najmenej používanou cezúrou. Dôvodom je snáď snaha vyhnúť sa monotónnosti elegického disticha ako celku. Cezúra po piatej polstope totiž rozdeľuje daktylský hexameter tak, že jeho prvá časť (—∪∪ —∪∪ —) je zhodná s oboma kólami pentametra (—∪∪ —∪∪ — || —∪∪ —∪∪ —).

Do istej miery patrí k výkladu o tvaroch hexametra aj zmienka o chybách v ňom, tie však často súvisia s prozodickou voľnosťou. Vo veršovanom liste Helleniovi sa nachádzajú dva takéto verše. Môžeme ich považovať za chybné, pretože uprostred verša majú slabiku, resp. dobu navyše:

II,II,1,253: Πρῶται ἐθήσαντο, φίλοις τε ἡγγειλαν ἑταίροις,
 — ∪∪ — — — ∪ ∪ — ∪ — — ∪ ∪ — —

II,II,1,333: Νῦν πᾶσιν ἀνθρώποισι θεμεΐλιον, ἢ ἐ κάκιστον,
 — — ∪ — — — ∪ ∪ — ∪∪ — ∪ ∪ — ∪

Epodickým veršom elegického disticha je daktylský pentameter, ktorého rozmanitosť je oproti hexametrovi značne obmedzená - v prvom kóle pripúšťa pentameter len štyri tvary: dd, ds, sd, ss. Gregor z Nazianzu ich využíval vo svojich veršovaných listoch peraequatorom všetky, najčastejšie však čisté daktyly a približne v rovnakej miere tvary s jedným spondejom:

1. kólon pentametra	II, II, 1 Ad Hellenium	II, II, 2 Ad Iulianum
dd	75 40,76%	9 60%
ds	49 26,63%	3 20%
sd	52 28,26%	3 20%
ss	8 4,34%	- -

Pre daktylský hexameter platí pravidlo, že posledná slabika v metre môže byť obojaká, teda meraná ako spondej alebo ako trochej. Posledná slabika metra môže byť indiferentná aj v daktylskom pentametri (Okál, 1990). Prípustná je i na konci prvého kóla pentametra, básnici sa jej ale snažili skôr vyhnúť. Túto snahu dosvedčujú aj Gregorove básne peraequatorom. V básni dedikovanej Helleniovi sme na konci prvého kóla zaznamenali krátku slabiku len v 10 zo 184 pentametrov a v básni Julianovi v 1 pentametri z 15.

Pomerne často sa však v týchto básnických listoch vyskytuje hiát, hoci vo väčšine prípadov nie je pravý. Stretnutie dvoch vokálov na rozhraní dvoch slov zabraňuje Gregor z Nazianzu predovšetkým prostredníctvom elízie. Najčastejšie ju používa pri slovku *δε* a jeho zloženinách *μήδε*, *οὔδε*, *τόδε*, tiež pri krátkych slovách ako sú *τε*, *με*, *ἄλλὰ*, *ἄρα*, pri predložkách a slovách s koncovkou *-α*. V básni Helleniovi sa nachádza 115 a v básni Julianovi 11 elízií, čo v jednom i druhom prípade znamená, že sa elízia vyskytuje približne v každom treťom verši. Elízia sa prejavuje v písme rovnako ako *krasis* a tú sme vo veršovaných listoch peraequatorom zaznamenali len dvakrát, konkrétne v básni Helleniovi v slovách *καῦθις* a *καγαμίνης* vo veršoch 50 a 148.

Hiát sa vo veršoch nepociťoval, resp. celkom ustupoval aj pri krátení (*correptio epica*), ktoré je definované známym „*vocalis ante vocalem corripitur*“. Gregor uplatnil *correptio epica* v básni Helleniovi 43-krát¹⁴, v básni Julianovi ani raz. Ku kráteniu hiátu dochádza u neho najmä pri spojeniach so spojku *καί* v - v básni Helleniovi až 20-krát, čo je takmer polovica prípadov.

V Gregorových veršoch nachádzame tiež viacero príkladov oslabenia hiátu prostredníctvom cezúr alebo dieréz. V básni Helleniovi ich je 24 (9 v hexametri, 15 v pentametri) a v básni Julianovi 2 (oba v pentametri). Dve tretiny cezúrou, resp. dierézou oslabených hiátov sa vzťahujú ku dieréze v pentametri¹⁵. V daktylských hexametroch je hiát oslabený 7-krát bukolskou dierézou, raz cezúrou po treťom trocheji a 2-krát cezúrou po siedmej polstope.

Pravý hiát nie je vo veršoch prítomný ani v prípade, ak sa druhé zo slov začína pôvodným konzonantom *F*, teda spoluhláskovým neslabičným u, a niekedy aj pôvodným konzonantom *s-*, ktorý buď zanikol alebo sa zmenil na prídych (Mette, 1956). Všeobecne sa *F* neobjavuje vo výslovnosti ani v písomnom prejave od 2. storočia pr. Kr. Od tohoto obdobia sa nevyskytuje ani v odpisoch starších diel, i keď predtým sa tam nachádzalo (Symeonides, 1989). Napriek tomu sa v Gregorových veršoch Helleniovi takéto príklady vyskytujú¹⁶. Päťkrát je zastúpené *F*, konkrétne v slovách *ἄναξ*, *ἄνακτος* (*Fav-*) a *οὐρανίων*, *οὐρανίου* (*Fop-*), pôvodný konzonant *σ-* len raz v slove *ἔκαστα* (*σFε-*).

Okrem hiátov, ktoré sú oslabené, sa v elegických distichoch Gregora z Nazianzu peraequatorom nachádza aj veľký počet pravých hiátov. Všetky sú súčasťou básne

dedikovanej Helleniovi (verše II,II,1, 69; 130; 252; 305; 354). Pravý hiát nachádzame 4-krát po krátkych vokáloch (ι , α , ε) a 1-krát po dlhom vokále ω , takmer pravidelne pri stretnutí s krátkym ε . Výnimkou je stretnutie koncového ε so začiatočným ι vo verši 354.

Daktylské hexametre a pentametre Gregora z Nazianzu nie sú bezchybné, no jeho prehreškov voči pravidlám antickej metriky a prozódie v básňach peraequatorom nie je príliš veľa. Môžeme len hádať, či nebol pri skladaní svojich veršov dostatočne dôkladný a zručný alebo či len venoval väčšiu pozornosť obsahovej stránke jednotlivých básní a tomu, ako látku podať recipientom.

Elegické distichon, v ktorom bývali skladané náhrobné nápisy, aforizmy, epigramy a predovšetkým elégie, ale tiež parainetické básne, ktoré povzbudzovali k statočnosti, obrane vlasti alebo k správne mu riadeniu a užívaniu života, si Gregor z Nazianzu pre svoje básne peraequatorom zrejme nezvolil náhodne. Obe sú povzbudzujúcimi listami vo veršoch, zároveň však vyjadrujú aj Gregorov vzťah a hlbokú náklonnosť k ľuďom, ktorí mu boli zverení, či už išlo o mníchov alebo biednych a chorých. Obracia sa na svojich priateľov ako na kultivovaných kresťanov s klasickým vzdelaním, o čom svedčí forma i výrazové prostriedky, ktoré si zvolil. Najpodstatnejším však predsa len ostáva obsah Gregorových slov a skutočnosť, že našli u svojich recipientov primeranú odozvu.

Poznámky:

[1] Neskoré rímske impérium bolo zložitým byrokraticko-vojenským mechanizmom a potrebovalo výdatné a nevysychajúce zdroje financií. Rôzne, za princípátu bežné, dane a poplatky boli už nedostatočné v porovnaní s rastúcimi potrebami štátu. Cisár Dioklecián preto začal vytvárať nový daňový systém, ktorý by postihol čo najväčší počet poplatníkov. Základom pre stanovenie daňových povinností sa stal nový súpis pôdy a zdrojom príjmov štátnej pokladne sa stali tiež poplatky vyžadované individuálne od rôznych len trochu majetných vrstiev obyvateľstva pri príležitostiach, keď miestna alebo ústredná administratíva musela počítať s výdajmi (Burian, 1994). Samotné vyberanie daní bolo sprevádzané veľkou tvrdosťou od štátnej moci i od miestnych zodpovedných činiteľov. Za včasné odvádzanie daní boli zodpovední členovia mestských rád a majitelia veľkostatkov a snažili sa o to, aby čo najmenej doplácali zo svojich vlastných prostriedkov. Poplatníci sa preto často sťažovali, ale len zriedka dosiahli, že k nim bola poslaná nejaká kontrola. Obvykle museli čakať na nový census, nové vypísanie daní, ktoré sa za Diokleciána dialo ešte každý piaty rok (Češka, 2000).

[2] Hellenius patril k študentom Bazila st., z ktorých niektorí študovali neskôr aj v Aténach. O jeho priateľstve s Bazilom Veľkým svedčia zmienky o ňom v dvoch z Bazilových listoch (ep. 71; 98) (Hauser-Meury, 1960). Priateľský vzťah Gregora z Nazianzu s Helleniom zas dokladá jeden z Gregorových básnických listov. Píše Helleniovi v čase, keď sa stal peraequatorom v Nazianze a žiada od neho úľavy na daniach pre miestnych mníchov (Van Dam, 2003).

[3] Julianus získal rečnícke vzdelanie, bol znalý práva a zrejme pôsobil aj ako sudca. Bol správcom Frýgie a *peraequator tributorum* v Bithýnii a Galatii v roku 363. (Hauser-Meury, 1960)

[4] Je pozoruhodné, že peraequator, inak len zriedka dávany k dispozícii (Stein, 1928, s. 111), sa v Nazianze vyskytol v rámci jedného censu (372-377) až dvakrát. Obdobnú situáciu rieši aj *Codex Theodosianus* 13,11,4, keď dôvodom účasti dvoch úradníkov na jednom mieste v jednom období bolo zlé vykonávanie funkcie. Hellenius zastával úrad peraequatora v Nazianze v roku 372 a vychádzajúc z Bazilovho listu 98 sa dá konštatovať, že vykonával svoju funkciu len pre oblasť Nazianzu. Je pravdepodobné, že peraequator mohol byť poverený revíziou daní v celej provincii alebo tiež v konkrétnej oblasti. Nebol teda nevyhnutne len *generalis* – menovaný pre celú provinciu, ale popri ňom mohol byť poverený revíziou daní konkrétnej oblasti aj akýsi *inspector specialis* (Hauser-Meury, 1960). Či bola

o tri roky neskôr, v roku 375, obmedzená tiež Julianova právomoc len na Nazianzus alebo mal na starosti celú provinciu, nie je jednoznačné. Julianus však hneď po príchode do Nazianzu začal robiť dôkladný prehľad o daňových záväzkoch oblasti (McGuckin, 2001).

[5] Písanie listov bolo už od obdobia helenizmu súčasťou verejného i súkromného života, napriek tomu básnici neprejavovali zvláštny záujem o vyjadrenie svojich myšlienok formou veršovaných listov. Okrem niekoľkých epigramov (Rosenmeyer, 2001) je možné nájsť zástupcov básnických listov v gréckej a rímskej literatúre len v Luciliových satirách a za listy sú považované tiež niektoré Catullove básne (napr. 68). Až s príchodom Horatia, ktorý vytvoril celý ucelený súbor listov vo veršoch (zbierka *Epistulae*), je možné tieto v istom zmysle považovať za nový literárny žáner. Svojimi veršovanými listami oslovoval Horatius často konkrétnych ľudí, i keď miera súkromného charakteru týchto listov je veľmi otázná. Snažil sa prostredníctvom nich poučovať o správnom živote (Klauck, 1998). Po Horatiovi rozvíjal veršovaný list ďalej Ovidius a elegickým spracovaním príbehov heroin (zbierka *Heroides*) ho posunul k básnickým listom s milostným nádychom. Epištolárny charakter majú aj jeho elégie napísané vo vyhnanstve (zbierka *Epistulae ex Ponto*). (Conte, 2003).

[6] *Poemata quae spectant ad alios* tvoria druhú časť knihy *poemata historica* v súbornom diele *Patrologiae cursus completus*, accurate J. P. Migne, series graeca (PG) 35 - 38. Poézia Gregora z Nazianzu sa nachádza v 37. zväzku tohto diela a je rozdelená do dvoch kníh (*poemata theologica*, *poemata historica*), čo súvisí s obsahovou náplňou jednotlivých básní. Obe knihy sa potom ešte ďalej členia na dve menšie časti: I, I *Poemata dogmatica* (PG 37, 397-522); I, II *Poemata moralia* (PG 37, 521-968); II, I *Poemata de se ipso* (PG 37, 969-1452); II, II *Poemata quae spectant ad alios* (PG 37, 1451-1577). V tejto edícii je ku siedmym Gregorovým básňam *quae spectant ad alios* priradená ešte báseň *Ad Seleucum* (PG 37, 1577-1600), ktorá bola napísaná Amfilochom (Oberg, E: *Amphilochii Iconiensis Iambi ad Seleucum*. Berlin 1969.)

[7] Všetky tu uvádzané verše Gregora z Nazianzu preložila E. Brodňanská a prebásnil D. Škoviera.

[8] Mužov patriacich do komunity - svojich druhov, resp. niektorých z nich, predstavuje sv. Gregor menovite, jedných viac, druhých menej obšírne. Helleniovi postupne predstavuje láskavého Kledonia, ktorý žil pre núdzných a seba i všetko, čo mal, zasvätil Kristovi, tiež bratov Eulalia a Helladia, ktorých nazýva v jednom zo svojich listov (15,4) svojimi vznešenými bratrancami. Nezabúda ani na Karteria, jedného zo svojich prvých učiteľov v Nazianze, ktorý ho sprevádzal aj počas jeho štúdia v cudzine a neskôr sa stal klerikom alebo mníchom. Nikomedovi venuje takmer 30 veršov svojej básne. Bol jeho príbuzným a ospevuje ho spolu s deťmi, ktoré vychovával v zbožnosti a zasvätil Bohu a sám priniesol Bohu ako najväčšie bohatstvo život v chudobe - svoj kapitál poskytol na financovanie výstavby chrámu. Okrem nich predkladá Helleniovi ako príklady cnosti tiež tichého a láskavého Theognia, Euandra s čistým srdcom, rozumného Asteria, svojho odchovanca Filafelfia i žiaka Makrobia, vznešeného Rhegina i Leontia a Heliodora obdarených múdrosťou. Každý z nich vyniká v niečom inom, spolu sú však „stavebnými kameňmi veľkého chrámu“ (II,II,1,119-224; PG 37, 1460-1467).

[9] Dievčatám a ženám, ktoré sa rozhodli zasvätiť svoj život, venoval Gregor z Nazianzu viacero básní (napr. I,II,1 *In laudem virginitatis*; I,II,2 *Praecepta ad virgines*; I,II,3 *Exhortatio ad virgines* (o jej pravosti sa vedú spory); I,II,4 *Ad virginem*; I,II,6 *De pudicitia*; I,II,29 *Adversus mulieres se nimis ornantes*), ktoré majú morálny podtón. Ospevuje v nich panenstvo vychádzajúce zo skutočnosti, že Boh je sám princípom celibátneho života. Uprednostňuje celibátny život pred manželským, hoci ani ten nepovažuje za zlý. Panictvo bolo považované za „najvyšší úspech“ už v druhom storočí. Apokryfné *Skutky Pavla a Thekly* napr. učili, že len panici a panny vstanú z mŕtvych. V ranej cirkvi bolo smilstvo bežne pokladané, podobne ako vražda a odpadlivosť, za neodpustiteľný hriech (Dodds, 1997). Gregor vo svojich básňach

upozorňuje, že pre monastický spôsob života sa má rozhodnúť len ten, či tá, ktorá cíti povolanie. Inak je lepšie sa vydať, než vsľuže panenstva sklznúť do vzťahu len pripomínajúceho manželstvo. Obhaja čistý život, ktorý je schopný sebazapierania.

[10] Mómos – boh hanobenia a hlúposti, ktorý neustále všetko kritizoval, hanobil a vylepšoval.

[11] Báseň Julianovi je v rámci básní *quae spectant ad alios* tou najkratšou (30 veršov).

[12] Viac o alúziách v básnických listoch peraequatorom pozri v: Brodňanská, Erika: Alúzie v básňach Gregora z Nazianzu *quae spectant ad alios*. – In: Jazyk a kultúra [online], 1, 2010, č. 2. Dostupné na internete: < http://www.ff.unipo.sk/jak/2_2010/brodnanska.pdf >

[13] Hoci je báseň Julianovi príliš krátka na akékoľvek štatistické vyhodnocovanie a samostatne z jej veršov nie je možné vyvodit' relevantné závery v súvislosti s veršovou technikou Gregora z Nazianzu, uvádzame ich vo všetkých tabuľkách pre dokreslenie obrazu stavby jednej i druhej básne.

[14] Οἱ δέ **τοί** οὔτι λήην μαλακοὶ καὶ θῶπες ἔασιν· (II,II,1,5; PG 37, 1452)

”Ἄλλοι μὲν χρυσόν τε **καὶ** ἄργυρον, οἱ δὲ τὰ σιμῶν (II,II,1,21; PG 37, 1453)

Νήλῑποι, ἀνάλεοι, Νηλῑποι, αυjalevoi, πενθήμονες, οἰοχίτωνες, (II,II,1,221; PG 37, 1467)

[15] Αἵματι καὶ τέφρῃ || αἶριον ὀλλυμένη· (II,II,1,40; PG 37, 1454)

Κύδιμ' Ἰουλιανέ, || ὡς τοπάροιθε δίκης, (II,II,2,6; PG 37, 1479)

[16] II,II,1, 20; 47; 81; 105; 111; 307

Literatúra:

BURIAN, Jan: *Římské imperium*. Praha 1994.

CONTE, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Praha 2003.

ČEŠKA, Josef: *Zánik antického světa*. Praha 2000.

DAM, Raymond van: *Families and Friends in Late Roman Cappadocia*. Philadelphia 2003.

DEMOEN, Kristoffel: „Gifts of Friendship that will remain for ever“. – In: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 47, 1997, s. 1-11.

DODDS, E. R.: *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*. Praha 1997.

DUBOVSKÝ, Peter (ed.): *Komentáre k Starému zákonu. I. zv. Genézis*. Trnava 2008.

GRÜNBART, Michael: *Byzantinische Briefkultur*. – In: *Acta Ant. Hung.*, 47, 2007, s. 117-138.

HAUSER-MEURY, Marie-Madeleine: *Prosographie zu den Schriften Gregors von Nazianz*. Bonn 1960.

HOLMAN, Susan R.: *Taxing Nazianzus: Gregory and the Other Julian*. – In: *Studia patristica*, vol. XXXVII. Louvain 2001, s. 103-109.

KLAUCK, Hans-Josef: *Die antike Briefliteratur und das Neue Testament*. Paderborn-München-Wien-Zürich 1998.

McGUICKIN, John A.: *St. Gregory of Nazianzus. An Intellectual Biography*. New York 2001.

McLYNN, : *Among the hellenists: Gregory and the sofists*. – In: *Gregory of Nazianzus: Image and Reflections*. Copenhagen 2006, s. 213-238.

METTE, Hans Joachim: *Die Struktur des ältesten daktylischen Hexameters*. – In: *Glotta*, 35, 1956, s. 1-17.

OKÁL, Miloslav: *Antická metrika a prekladanie gréckej a latinskej poézie do slovenčiny*. Bratislava 1990.

ROSENMEYER, Patricia: *Ancient Epistolary Fictions. The letter in Greek Literature*. Cambridge 2001.

STEIN, Ernest: *Geschichte des spätrömischen Reiches I*. Wien 1928.

SVÄTÉ Písmo Starého i Nového zákona. Rím 1995.

SYMEONIDES, Charalambos P.: *Istorike grammatike tes archaias ellenikes, Proto meros: fonetike*. Thessalonike 1989.

ŠPIDLÍK, Tomáš: *Spiritualita křesťanského Východu. Mnišství*. Velehrad 2004.

VENTURA, Václav: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha 2006.

Summary

In the poetry of St. Gregory of Nazianzus the *poemata quae spectant ad alios* have a special place. They are letters in rhyme of different lengths, styles and tones. Gregory addressed two of them to his friends, Hellenio and Juliano, who held the office of *peraequator* in Nazianzus. The contents of the poem dedicated to the first one is engagement in lower financial burden of the monks from Diocaesarea. He asks the latter for indulgence to paupers in his town. According to their contents and focus St. Gregory chose different means (narratives, explicit references, allusions) to emphasize his words or just to offer their poetic illustration, while he referred to the world of antiquity as well as the world of the Bible. Apart from the topic, both poems have the same metre - the elegiac distich. Gregory of Nazianzus employs the variability of dactylic hexameters and pentameters in his poems to the full extent. However, he cannot avoid a certain number of metrical mistakes and genuine hiatuses.